

# rum, frirum och moral

recension av molin, lena (2006) rum, frirum och moral. en studie av skolgeografins innehållsval, geografiska regionstudier nr 69, kulturgeografiska institutionen, uppsala universitet.

brita hermelin

Lena Molins avhandling »Rum, frirum och moral» är en ämnesdidaktisk doktorsstudie examinerad vid Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Ämnet som behandlas är geografi. Didaktikfrågan riktar intresset mot valet av innehåll i skolans undervisning i geografi. Vilket ämnesstoff behandlas inom geografiämnet i skolan? Vad är förklaringen till detta innehållsval? Avhandlingen är en bok med relevans för en stor läsekrets; för blivande och praktiserande geografilärare i skolan och för lärare vid lärarutbildningar i geografi.

Det här är sålunda en avhandling i ämnesdidaktik och den talar både till ämnesrepresentanter och till didaktiker. Men den gör det säkert på olika sätt och min bakgrund i forskning och undervisning i geografi på universitetet och mer specifikt i kulturgeografi gör att den följande diskussionen betonar andra aspekter än vad en didaktiker sannolikt skulle göra. Det är frågan om geografiämnets innehåll som står i fokus för denna recension.

»Rum, frirum och moral – En studie av skolgeografins innehållsval» är disponerad i nio kapitel. Kapitel ett presenterar didaktikens problematisering av innehållet i skolans undervisning. Innehållet i undervisningen betraktas inte som objektivt el-

ler givet – istället kan det med hjälp av ett didaktiskt perspektiv ifrågasättas. Genom läroplansreformen 1994 utelämnades detaljerade anvisningar till lärarna om innehållet i undervisningen, och istället infördes frirummet. Detta innebär att lärarna fick större utrymme att själva välja innehållet i sin undervisning: »Frirummet är enligt Skolverket...decentraliseringens yttersta uttryck. Tanken är att läraren tillsammans med sina elever beslutar om ämnesinnehåll och arbetsmetod(er)...» (s 15). Frirum är ett av orden i avhandlingens huvudtitel. Att utreda reformens effekter är en central fråga för avhandlingen. Här förs en diskussion om lärarnas tolkning av frirummet och hur det påverkar geografiämnets innehåll i skolan.

Huvudtitelns tredje ord – som är moral – syftar på att skolan enligt läroplanen ska förmedla värdegrund till sina elever. »Den senaste läroplansreformen uppdrar åt lärarna att transformera läroplanens *värdegrund* till de enskilda ämnena» (s 13). Innehållsvalet i geografin, över vilket lärarna har inflytande via frirummet, kan tolkas som ett specifikt meningserbjudande. Begreppet meningserbjudande markerar att innehållsval har en betydelse för hur läroplanens mål att främja en värdegrund uppnås. Avhandlingen analyserar meningserbjudandet i

geografiundervisningen och hur det relaterar till läroplanens uppdrag till lärarna om att transformera värdegrunden.

Det återstår att utreda vad »rum» som inleder titeln på avhandlingen syftar på. Rum syftar här på ämnet geografi och det är ett centralt tema för denna recension. Att det står rum och inte geografi i huvudtiteln kan tolkas som att författaren vill betona en öppenhet till ämnet. Rum kan sägas vara den minsta gemensamma nämnaren för geografiska studier. Geografi innebär ett rumsligt perspektiv.

I kapitel två med rubriken »Geografi och geografiämnet» beskrivs hur olika traditioner i geografiämnet har avlöst varandra. De två senaste traditionerna i denna historieberättelse är de som är mest relevanta för ämnets innehåll i dag – i skolan och på universiteten. Dessa traditioner är dels den regionalgeografiska som innebär att fältarbetet kom i centrum och att en humanistisk ansats utvecklades. Den senaste traditionen, enligt Molins framställning, är här benämnd som den kritiska och beskriven som det synsätt som definierade geografi som ett perspektiv (i kontrast till att definiera ämnet tematiskt). »Inom [den kritiska] geografin diskuteras exempelvis fördelningen av världens resurser, solidaritet, social rättvisa och en långsiktig hållbar utveckling utifrån etiska och moraliska perspektiv. Geografi kombineras med begrepp som etik, moral och social rättvisa» (s28).

Avhandlingens historieskrivning av geografiämnet följer i första hand utvecklingen av ämnet vid universiteten och i avhandlingen beskrivs hur skolämnet geografi och universitetsämnet geografi sedan en relativt lång tid tillbaka successivt blivit allt mer åtskilda. Detta härleds till

att geografiämnet vid universiteten redan från 1950-talet blev uppdelat i olika institutioner och i olika fakulteter. Med geografiämnets organisatoriska uppdelning mellan naturvetenskaplig (naturgeografi) och samhällsvetenskaplig (kulturgeografi) fakultet och med den generella trenden mot specialisering inom forskningen, så har det varit svårt att upprätthålla en bred koppling mellan utbildningen av geografilärare i det sammanhållna ämnet geografi å ena sidan, och med forskningen i (den mer specialiserade) geografien å den andra.

»Rum, frirum och moral» tar upp frågorna om vad geografiämnet i skolan innehåller och varför det ser ut på det sättet. Detta är didaktiska frågor. I kapitel tre beskrivs didaktikens forskningsfält och avhandlingen positioneras i den läroplansteoretiska didaktiska inriktningen. Här följer omfattande analyser av läroplaner från mitten av 1800-talet och fram till de idag rådande läroplanerna (som behandlas i kapitel fem och sex). Slutsatsen är att traditionella tolkningar råder i dagens läroplanstexter och i kursplanernas målformuleringar. De återspeglar inte en tvärvetenskaplig behandling av miljöfrågor och inte heller den samhällsteoretiska forskningen som har utvecklats med geografins kritiska skola.

I kapitel sju redovisas observationer och intervjuer med lärarstudenter i geografi och deras handledare. Författaren är kritisk mot det hon kan observera: »...det värdeinnehåll som jag letar efter i geografiundervisningen saknas» (s172). Kort uttryckt handlar Molins argument om att skolämnet geografi har stagnerat i sin ämnesutveckling beroende av dess frikoppling från forskning i geografi (och här är det samhällsvetenskaplig forskning som betonas). Lärarnas

innehållsval är framförallt påverkat av den utbildning de fått och de läroböcker de använder sig av. »...lärare väljer att avstå från det tolkningsutrymme som ges via frirummet. Konsekvensen av detta val, när det gäller skolämnet geografi, är att läroplanens intention om demokratisk fostran inte transformerar och relateras till ämnesstoffet och undervisningen i ämnet» (s 204–5).

Kapitel fyra har jag ännu inte berört och det handlar om metod. Jag har sparat det till avslutningen för att ta upp frågan om avhandlingens resultat och för att föra en diskussion om resultatens reliabilitet. Vad är det som författaren har lett i bevis? Denna fråga blir än mer relevant i relation till avhandlingens normativa anslag. Bokens diskussion är inte endast problematiserande utan den är också kritisk och hävdar att innehållsvalet i geografiämnet är irrelevant; både i relation till läroplanens intentioner att integrera värdegrundsfrågor i lärandet och i relation till aktuell forskning i geografi. Lärarnas innehållsval sker inte isolerat utan i ett sammanhang. För detta sammanhang utgör läroplan, läromedel och lärarutbildning centrala komponenter.

En fråga som kan ställas i samband med reliabiliteten är om resultaten skulle bli samstämmiga vid en upprepad studie. Den frågan sätter forskaren i centrum. I samhällsvetenskaplig metodologi idag är frågan *hur* en forskares förståelse, position och relationer påverkar forskningsresultat ofta mer intressant än *om* det finns en sådan påverkan. Frågan om objektivitet i forskningen är generellt sett inte en relevant metodologisk fråga för samhällsvetenskaplig forskning. Det betyder naturligtvis inte att man lämnat kraven på saklighet och öppenhet i sin forskning. För frågan om hur

författarens erfarenheter och position har påverkat resultatet är hemvisten inom kulturgeografi intressant. Vad skulle en studie om skolgeografins innehållsval genomförd av en geograf specialiserad i naturgeografi utmynna i? Skulle en sådan forskare identifiera samma problem i geografiämnets innehållsval som görs i denna avhandling? Den kritik som uttrycks i följande mening: »Möjligheten att diskutera frågor som berör solidaritet, social rättvisa, jämlikhet, etnicitet och utvecklingen av ett hållbart samhälle går därmed till stor del förlorad (s 205)» är den specifikt samhällsteoretisk? Och därmed en fråga som genereras från ett kulturgeografiskt perspektiv? Vad har dessa frågor för ställning i temaområden och forskning inom olika geografiska inriktningar? Författaren själv kanske skulle argumentera att frågan är felställd eftersom avsaknad av värdegrundsfrågor i geografiundervisningen å ena sidan visserligen är en fråga om att geografiämnet i skolan inte behandlar centrala forskningsområden i geografin, men å andra sidan är problemet att geografiundervisningen inte uppfyller kravet på integration av värdegrundsfrågor och därmed inte följer intentionerna i läroplaner. Den »skolpolitiska» frågan kvarstår oavsett ämnesperspektiv.

Vidare vill jag kommentera författarens dubbla hemvist och att avhandlingen integrerar diskussionen om geografi med en diskussion om didaktik. En sådan bredd är ett krävande projekt och som delvis har gått ut över möjligheten att kunna presentera en kanske önskvärd uppdaterad bild av hur samhällsteori utvecklats inom aktuell geografisk forskning. En senare period starkt framväxande perspektiv för teoretisk och empirisk forskning i samhällsfrågor,

om makt och sociala frågor är knappt eller inte alls omnämnda i avhandlingen. Exempel på detta är post-moderna, post-koloniala och post-strukturella perspektiv. Att detta inte behandlas är emellertid definitivt inget som försvagar avhandlingens slutsatser utan snarare tvärtom ytterligare styrker potentialen att utveckla samhällsteoretiska värdegrundsfrågor i geografiämnet i skolan.

Lena Molins erfarenheter från det fält hon studerar i sin avhandling har sannolikt varit

en bidragande faktor till författarens tydliga närvaro i texten och att man lätt rycks med i den engagerade framställningen. Hennes erfarenheter kan också spåras i en skicklighet att orientera sig i det stora material som behandlas i avhandlingen. Kombinationen av olika källmaterial stärker reliabiliteten i hennes resultat. Avhandlingsarbetet har resulterat i en angelägen bok och ett viktigt bidrag till diskussionen om hur vi väljer att framledes forma geografiämnet.

*Brita Hermelin är docent i kulturgeografi vid Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. E-post: [brita.hermelin@humangeo.su.se](mailto:brita.hermelin@humangeo.su.se)*

## små geografiska notiser

### **migrationsprocessen – en geografisk angelägenhet: rapport från en migrations-workshop**

charlotta hedberg

Den 6 december 2007 anordnades en workshop på temat »Migrationsprocessen – en geografisk angelägenhet» i Uppsala. För initiativet stod Charlotta Hedberg, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, tillsammans med Susanne Stenbacka, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Workshopen stöddes ekonomiskt av de respektive institutionerna. Samtliga kulturgeografiska forskare och doktorander med ett intresse för migrationsforskning inbjöds för att berätta om aktuella eller kommande projekt, och för

att dela med sig av erfarenheter och idéer.

Migrationsprocesser får allt större betydelse på såväl det globala som det lokala planet. Genom sitt rumsliga fokus är den kulturgeografiska disciplinen väl lämpad att studera dem. Hur individer rör sig mellan platser, de länkar som skapas mellan dem samt konsekvenser på både avreseort och destination är processer som både influerar och influeras av rummet. Svensk, kulturgeografisk migrationsforskning har en stark, internationellt välrenommerad tradition. Även nu bedrivs kulturgeografisk migrationsforskning i stor skala men till stor del utan sammanhållning och plattform. Syftet med workshopen var därför att stärka samarbetet och identiteten inom migrationsforskningen för att öka möjligheten att bedriva innovativ och konkur-

renskraftig forskning på både ett nationellt och ett internationellt plan.

Workshopen i Uppsala hade en bra mix av småskalighet, intressanta presentationer och engagemang av alla närvarande. Totalt medverkade 15 personer varav merparten kom från Kulturgeografiska institutionerna i Stockholm och Uppsala (inklusive Institutet för Bostads- och Urbanforskning) men även representanter från Kulturgeografiska institutionen i Umeå, Institutet för Framtidsstudier samt University of Groningen var närvarande.

Mötet bestod av presentationer av deltagarnas forskning, som kunde vara planerad, pågående eller avslutad. Presentationerna var korta och organiserade i tematiska block med efterföljande diskussion. De fem huvudteman som diskuterades var:

1. Transnationella och cirkulära processer
2. Icke-migration och 'staying put'
3. Migrationsströmmar och migrations system
4. Internationella migranternas urbana migration
5. Individen i migrationsprocessen

När dagen summerades var vi alla mycket positiva och den självklara avslutande frågan blev därför inte *om* vi ska ses igen utan *när*. Kulturgeografiska institutionen, Umeå universitet erbjöd sig att vara värd för ett liknande möte om cirka ett år. Det är också möjligt att en mindre workshop anordnas med inriktning på kvalitativa metoder inom migrationsstudier »i halvtid», mot sommaren 2007.

De geografiska forskare som har intresse för migrationsforskning och/eller befolkningsgeografi uppmanas att anmäla

sig till Befolkningsgeografiskt nätverk, där information om framtida möten kommer att spridas. Befolkningsgeografiskt nätverk: [charlotta@hedberg.space.com](mailto:charlotta@hedberg.space.com)

*Charlotta Hedberg är forskare vid  
Kulturgeografiska institutionen,  
Stockholms universitet.*

*E-post: [charlotta.hedberg@humangeo.su.se](mailto:charlotta.hedberg@humangeo.su.se)*

## **urban post-kommunistisk samling! en workshop-rapport**

thomas borén

Den 7 till 10 december 2007 samlades under några intensiva dagar nära 40 forskare i Stockholm för att delta i »2<sup>nd</sup> international urban geographies of post-communist states workshop». Första gången många av deltagarna samlades var vid »The inaugural Nordic geographers meeting» i Lund 2005 och då bildades CAT, ett informellt nätverk av forskare med intresse för städer som har någon typ av kommunistiskt förflutet. De flesta medlemmarna forskar huvudsakligen om östra Europa men regionavgränsningen inkluderar också städer i Asien, Afrika och Latinamerika. Den gemensamma faktorn är just det post-kommunistiska.

Temat för samlingen denna gång var »Similarity and difference in post-communist urban change» och bestod konkret av 29 forskningsrapporter av hög kvalitet med deltagare från Estland, Georgien, Kanada, Lettland, Litauen, Polen, Ryssland, Storbritannien, Sverige, Tjeckien, Tyskland, Ungern och USA. Huvudsakligen var studierna empiriskt väl förankrade; många med kvantitativ inriktning inom ett flertal

centrala urbangeografiska teman men också några kvalitativt orienterade studier om identitet presenterades.

Det kanske mest intressanta med CAT, som ska uttydas Cities After Transition, är att det är en internationell samling varav många av forskarna bor och verkar i den region som intresset riktas mot. Detta skapar ett antal fördelar, tex att kunskaper som tas fram lokalt också sprids internationellt samt att risken för annan-görande minskar. Ytterligare ett utmärkande drag hos nätverket är att det är öppet, jämlikt och spontant.

Workshopen, som fick ekonomiskt bidrag av Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi (SSAG), var upplagd som så att efter en heldag av presentationer i Stockholm ordnades under andra dagen en bussexkursion som leddes av stockholmsgeografen Bertil Sannel. Efter denna reste gruppen till Tallinn med färja. På färjan var det ytterligare presentationer och väl framme i Estlands huvudstad vidtog en exkursion med buss till stadens utkanter, som leddes av migrationsforskaren Tiit Tammaru. Under eftermiddagen var det fria strövningar i Tallinns vackra medeltida stadskärna. På tillbakavägen till Stock-

holm samlades gruppen igen och diskuterade framtida aktiviteter, publikationer och annat.

Ett konkret resultat, förutom några i skrivande stund långt gångna publikationsplaner, av mötet är att en hemsida planeras att upprättas samt att en e-post-lista skapades för att underlätta kommunikationen mellan alla som är intresserade av städer med ett post-kommunistiskt förflutet. Nästan direkt kom flera utskick på listan om att delta i ytterligare möten, workshops mm och listan är nu en aktiv lista med allt fler deltagare. Vill du gå med så skicka ett e-postmeddelande (på engelska) till Craig Young (c.young@mmu.ac.uk). Du kan också läsa mer om listan på <http://www.jiscmail.ac.uk/CITIESAFTERTRANSITION>.

Workshopen organiserades av Michael Gentile, kulturgeograf vid Handelshögskolan i Stockholm. Tiit Tammaru, kulturgeograf vid Tartu universitet i Estland och Pernilla S Rafiqui, ekonom-geograf vid Handelshögskolan i Stockholm bistod.

*Thomas Borén är forskare och universitetslektor  
vid Kulturgeografiska institutionen,  
Stockholms universitet.  
E-post: thomas.boren@humangeo.su.se*

## mottagna böcker

Olsson, Erik et al (red) *Transnationella rum*, Boréa, Umeå.

Areskog, Mats & Per Eliasson (2007) *Energi för hållbar utveckling. Ett historiskt och naturvetenskapligt perspektiv*, Studentlitteratur, Lund.

*Har Du läst aktuell, nyutgiven litteratur inom geografi- eller utbildningsområdet och vill recensera verken, hör av Dig till Karin Wakeham. (Se omslagets bakre insida för kontaktuppgifter.) Geografiska Notiser har mottaget ovanstående böcker som vi gärna skickar till den som vill läsa och recensera.*